

Wierzbna - miejski kościół na wsi (Witold Hermaszewski)

Romańska kruchta barokowego kościoła

Na Śląsku niewiele jest kościołów romańskich zachowujących bryłę od czasów powstania do dnia dzisiejszego. Śląsk był od XII w. najbogatszą dzielnicą Polski i jest tak do dnia dzisiejszego. Jego mieszkańcy mieli środki, żeby ciągle budować coś modnego i nowego. Przebudowywano starsze świątynie, żeby pomieścić wzrastającą liczbę wiernych, ale najczęściej zacierano przy tym cechy dawnych, przebrzmiałych styli w architekturze i sztuce. Na palcach jednej ręki policzyć można kościoły, które zachowały większość pierwotnej bryły i dekoracji z okresu romańskiego. Najbardziej reprezentatywnym zabytkiem wiejskiego kościoła z XIII w. jest... kawałek obecnego kościoła p.w. P. Marii we Wierzbnej.

Sklejone kościoły

Pierwsza wiadomość o kościele w Wierzbnej pochodzi z 1283 r. Wzmiankowany jest rektor Jan „de Wirbno” oraz jego patroni: Stefan, Jasko i Henryk. Wieś Wierzbna miała skomplikowane dzieje. Należała kiedyś do: cystersów z Krzeszowa, cystersów z Kamieńca i częściowo była wolnym sołectwem. Cystersi z Krzeszowa stopniowo przejmowali wieś. Od 1683r. do 1810 r. była tam ich prepozytura, po której pozostały tylko imponujące ruiny. W XVIII w. powiększono istniejący niewielki kościółek romański o dobudowaną poprzecznie do niego wielką nawę. Na zewnątrz wyróżnia się ona... zupełnym brakiem cech stylowych architektury pierwszej połowy XVIII w. Bryła jest prosta, prostokątna i niska, a ściany zewnętrzne pozbawione są dekoracji. Całość wieńczy wysoki dach, nieproporcjonalnie duży do wysokości murów. Jedyne okna trochę zdradzają cechy barokowe. Jest to dość dziwne dla cystersów realizujących z rozmachem architekturę barokową.

Tajemnica tej dziwacznej budowli wynika z jej historii. Cysterski folwark w Wierzbnej był miejscem gdzie przebywała najpierw niewielka liczba zakonników. Dostrzeżono w nim dobry klimat i zaczęli przyjeżdżać do niego mnisi dla podreperowania zdrowia. Postanowiono wtedy utworzyć przeorat, który powstał w 1683 r. Zgodę na jego powstanie wydał aż opat z Citeaux. Zgoda biskupa kosztowała klasztor w Krzeszowie sporą sumę 1440 talarów, z czego 1000 talarów stanowiło odszkodowanie za straty jakie biskupstwo poniosło w wyniku uszczuplenia swoich dochodów.

Pierwszy budynek klasztorny powstał w 1696 r. Kiedy przeorat wzmocnił się ekonomicznie i kiedy pojawiły się kolejne zabudowania postanowiono poszerzyć małego romańskiego kościółka wykorzystując pierwszy budynek klasztorny. Pracami kierował mistrz murarski Krzysztof Kohler ze Świdnicy. Wykorzystano do tego 4/5 całości budynku. Za ścianą pozostawiono tzw. domek ogrodnika. Po drugiej stronie dobudowano łącznik do murów romańskiego kościoła, zmieniając całkowicie układ komunikacyjny wejścia.

Tak powstała główna nawa jest jednonawowa o sklepieniu baldachimowym. To co jest pod nią nazwano teraz kryptą. W rzeczywistości były to typowe piwnice, w których kiedyś przechowywano żywność. Jej wielkość imponuje do dzisiaj. Jest stanowczo zbyt duża jak na potrzeby 10-12 mnichów stale przebywających we Wierzbnej. Zapewne leżakowało tam piwo produkowane w miejscowym browarze. Funkcja tej piwnicy zmieniła się dopiero po powstaniu nad nią kościoła.

Cystersi słynęli z monumentalnej i bogatej architektury sakralnej. Rodzi się więc pytanie, dlaczego w Wierzbnej zbudowano taką prowizorkę?

Być może wysiłek budowlany zakonu skierowany był do miejscowości, gdzie jeszcze nie było wcześniej kościołów, a Wierzbną traktowano na końcu listy potrzeb. Rozbudowę zrobiono szybko „po gospodarsku” bez nadmiaru ozdób i rzeźb, ale za to dla dużej liczby wiernych.

Starszy kościółek romański stał się kruchą dla nowej budowli. Wierni przechodzą teraz w poprzek tylnej części tuż koło wież i od razu odsłania się im cała nowa część kościoła. Starsza budowla we wschodniej części pełni obecnie funkcję bocznej kaplicy. Całość wnętrza nie jest tak mocno zróżnicowana jak na zewnątrz.

Zestawienie szlachetnej w kształtach romańskiej budowli oraz nieproporcjonalnej barokowej nawy czyni z całości wrażenie przypadkowo sklejonych budowli, dziwnych i nigdzie indziej nie występujących na Śląsku.

Świątynia i jej kolejne przebudowy

Kościół romański jest orientowany, wzniesiony został ok. 1230r. Nie znamy dokładnej daty jego budowy. Wyznacza ją niewielka liczba detali kamieniarskich. Kościół składał się z prezbiterium zamkniętego półkolistą absydą i nakrytego późnoromańskim sklepieniem krzyżowym na gurtach oraz nawy. Absyda przykryta jest sklepieniem konchowym. Nawa nakryta była pierwotnie stropem. Od zachodu budowlę wieńczą dwie wieże, w których tkwią podwójne przeźrocza okienne oraz jedno w murze międzywieżowym.

W późnym średniowieczu założono w nawie sklepienie sieciowe i podwyższono szczyty. W 1729-30r. dobudowano do północnej ściany obszerną kaplicę. Aby uzyskać szerokie wejście ścianę tę częściowo rozebrano i wbudowano chór muzyczny. W ścianie południowej nawy wykonano nowy szeroki portal. Wybito też duże okna barokowe. Pierwotne romańskie były zdecydowanie mniejsze.

Uważnie przyglądając się tej ścianie widać zamurowane dawne wejście. Musiał w tym miejscu być bogato dekorowany portal. Nie licząc drobnego kawałeczka w cokole to nie pozostał po nim żaden materialny ślad. Zapewne potłuczone jego fragmenty tkwią jako materiał budowlany gdzieś w murach XVIII w. kaplicy. A przecież to z cech stylowych rzeźby historycy sztuki najdokładniej wnioskuje o czasie jej wykonania. W Wierzbnej brak jest jakiegoś liczniejszego zespołu plastyki romańskiej. Mamy tylko kamieniarkę okien, przeźrocza i cokół wież, które dają możliwość datowania, ale przybliżoną. Dodatkowo sam granit wymuszał na budowniczych uproszczenie formy, więc i z tego powodu mogą powstać nieścisłości w datowaniu.

Ciekawostką jest to, że podwyższenie szczytu nawy wykonano zapewne w XIV w. w o wiele prymitywniejszej technice murarskiej z drobnego łamanego kamienia.

W XIX w. między wieżami wykonano absydę zachodnią. W czasie wojny w 1945 przeźrocze wieży północnej utraciło kolumienkę.

Mury mówią za siebie

Panuje przekonanie, że im starsza budowla tym prymitywniejsze ma mury i kształty oraz

skromniejsze zdobnictwo. Nie jest to do końca prawda, bo za wszystkimi zjawiskami budowlanymi i artystycznymi kryją się większe lub mniejsze pieniądze. Bogatych stać na zamówienie doświadczonych rzemieślników i utalentowanych rzeźbiarzy. Szybciej też przyjmują oni wszelkie nowinki techniczne i artystyczne dopływające z prężnych ośrodków kultury i sztuki. Biedni zatrudniają tanich budowniczych, a artyści zdobiący ich kościoły z trudem usiłują nadażyć za najlepszymi mistrzami. Ich technika budowlana była często przestarzała.

Aby to dostrzec najlepiej porównać nieodległe od siebie kościoły romańskie w Wierzbnej i w Starym Zamku. Świątynia w Wierzbnej jest doskonałym przykładem zastosowania prostopadłościennych ciosów granitowych w technice murarskiej zwanej grand appareil (tzw. wątek duży). Polega ona na tym, że układa się równe warstwy o różnej wysokości, przeciętnie 45cm. Powierzchnia zewnętrzna murów jest gładka, między blokami jest niewielka ilość zaprawy, a sam widok kamiennej, regularnej ściany stwarza kanon estetyczny. Takie mury nie muszą być tynkowane. Stała i kosztowna "konserwacja" zewnętrzna konstrukcji poprzez tynkowanie nie jest potrzebna. Wykonawstwo takiego wątku jest jednak bardzo kosztowne, bo wymaga znacznego nakładu robocizny. Opisywane mury wykonane są najczęściej z wapienia lub piaskowca, ponieważ te surowce dają się łatwo ciosać i szlifować. We Wierzbnej użyto granitu. Wszystkie bloki cechuje wielka staranność obróbki. Ten wybór materiału jest dość zagadkowy. W XIII w. nie było dostatecznie dobrych i twardych stali do obróbki granitu. Kamieniarze z trudem dawali sobie z nim radę, stąd precyzyjne wyroby z tego surowca, a zwłaszcza rzeźby, są rzadkie.

Pracujący w kopalni średniowieczny górnik, często w bardziej miękkich od granitu skałach zużywał, a właściwie tępił, kilkanaście żelazek – stalowych przecinaków na dzień. Podobne problemy mieli XIII w. kamieniarze pracujący w Wierzbnej. Wnioskować należy, że koszty transportu miękkiego piaskowca spod Lwówka czy Złotoryji były tak wysokie, że wybrano pobliski, chociaż bardzo twardy granit. Architekt i jego kamieniarze prezentują tutaj wysoki poziom swoich umiejętności.

W Wierzbnej grubość warstw wynosi 54-55 cm, w wieżach występuje wyjątkowa jedna warstwa 22cm. Długości bloków to przeciętnie 65cm, ale trafiają się dłuższe. Największy ma 124cm. Zdumiewa przy tym wielka staranność obrobionych bloków.

Kościół w Starym Zamku powstał w trzeciej ćwierci XIII w., a jego również granitowe mury są wykonane bardziej prymitywne, a są młodsze od tych we Wierzbnej przynajmniej o 30 lat. O jakości techniki budowlanej nie decydował więc czas powstania, tylko zasobność fundatora.

Średniowieczna technika budowlana

Dostarczony na miejsce budowy surowiec sortowano i wykonywano bloki o jednakowej wysokości dla danej warstwy. Tak powstawały mury zewnętrzne i wewnętrzne. Odpady wrzucano między oba mury i zalewano wapnem lub bardzo rzadką zaprawą. Co któryś blok skierowany był dłuższym bokiem do wnętrza murów, żeby zapewnić związanie z zawartością środka ściany. Wnętrza romańskie były tynkowane lub wykonywane na gładko w kamieniu. W Wierzbnej w pierwszej fazie budowy użyto jeszcze cegły w sklepieniu prezbiterium jako tzw. wysklepek między liniami gurtów. Pośrednio świadczy to o XIII w. rodowodzie budowli.

Na wytynkowanych powierzchniach w Wierzbnej jeszcze w czasach romańskich pojawiły się malowidła, uzupełniano je przez kolejne wieki.

Miejski kościół na wsi

Pomimo tak gruntownych zmian kościół zachował pierwotną bryłę, która mocno intryguje historyków sztuki. Dwuwieżowa fasada romańska w wiejskim kościółku jest na Śląsku bardzo rzadka. Taki plan mają kościoły w mieście. Najbliższą analogią jest kościół w Głuchołazach i grupa kościołów na... Słowacji. Nie można zapomnieć, że na bogatym Śląsku wiele starych kościołów zburzono, żeby w ich miejscach zbudować nowe. Być może Wierzbna miała jakieś inne bliskie analogie, tylko nie dotrwały one do naszych czasów. Jest to nadal najciekawszy kościół romański na całym obszarze przedsudeckim, niemal w całości zachowany do dzisiaj.